

Kirjallisuutta

po. Ordinantia; STRANDBERG — — Åbo stifts herdaminne; po. Åbo stifts Herdaminne.

Sorolaisen kaksiosaisen evankeliumipostillan näköispainos on sekä komea että lukemaan houkutteleva teos. Teksti on selvää. Ratkaisevaa on ollut yhtäältä se, että on onnistuttu löytämään sellaiset alkuperäisen Postillan sivut, jotka ovat soveltuneet valokuvattaviksi, ja toisaalta se, että kuvaus on parhaiden asiantuntijoiden työtä. On syytä kiittää kustantajaa myös sivujen tuhlailevan leveistä marginaaleista; tosin teoksesta on näin tullut aivan erinäköinen kirja kuin se oli. Huolestuttavalta tuntuu kirjojen kansipahvin murtuvuus. Ei tällaisten kirjojen selkämys saisi irrota kahden vuoden käytöstä, ei edes kahdenkymmenen.

SILVA KIURU

Taivutusta, johtoa ja tutkimuksen historiaa

Kieli 3. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisusarja. Toim. JYRKI KALLIOKOSKI, PENTTI LEINO ja PERTTI PYHTILÄ. Helsinki 1988.

Kieli-sarjan kolmas numero sisältää viisi artikkelia kuten edeltäjänsäkin, mutta tällä kertaa ne eivät muodosta sen paremmin aiheeltaan, käsittelytavaltaan kuin laajuudeltaankaan mitään yhtenäistä kokonaisuutta. Kolmessa artikkelissa (Silva Kiuru, Vesa Koivisto ja Matti Puntila) on selvästi diakroninen näkökulma, yhdessä synkroninen (Klaus Laalo), ja yksi edustaa tutkimuksen historiaa (Pirkko Nuolijärvi).

Silva Kiurun artikkeli »Agricola *tulepi*, jos henen *tule*» on 70 sivun mittainen ja täyttää lähes toisen puolen koko *Kieli 3*:sta. Tarkasteltavina ovat Agricolan kielen indikatiivin preesensin yksikön 3.

persoonan muodot (esim. *tule*, *tulepi*, *tuleu*). Kiuru erottaa *olla*-verbin muista verbeistä. Tämä on perusteltavissa jo *olla*-verbin ylivoimaisen suurella taajuudella: Agricolan teoksissa on *olla*-verbin esiintymiä lähes 7000. Toisaalta jo aiempienkin tutkimusten perusteella oli oletettavissa, ettei *olla*-verbi välttämättä noudata samaa linjaa kuin muut. Kiurun selvitysten mukaan sekä *on* että *ompi* ovat suunnilleen tasavahvat Agricolan koko aineistossa, mutta eri teoksien väliset erot saattavat korostua hyvinkin näkyvästi. Suurimmillaan *-pi*-päätteisen *ompi*-muodon suosio on Käsikirjassa, Messussa ja Piinassa, pienimmillään taas loppukauden tuotannossa.

Muut verbit on jaettu kahteen luokkaan sen mukaan, onko *-pi*-pääte niissä yleinen vai harvinainen. Sitä missä raja kulkee, ei täsmällisesti ilmaista, mutta käytännössä rajanveto-ongelmia ei juuri ole tullut. Yksitavuiset verbit ovat yleisesti *-pi*-päätteisiä, esim. *iopi*, *toopi* jne., samoin kaksitavuiset *-oi*-vartaloiset verbit kuten esim. *lahioipi* tai *wacoipi*. Tämä on ollut tiedossa jo ennenkin, mutta uutta on se, ettei asia ole aivan niin selvä, kuin Ojansuu ja Rapola olettivat. Jo Osmo Nikkilä huomasi poikkeuksia (ts. tyyppiä *juo*, *tuo*), ja nyt Silva Kiurun tutkimuksen jälkeen on todettavissa, että niiden täsmällinen lukumäärä on 36. Näitä poikkeuksia ei kuitenkaan ole Käsikirjassa, Messussa ja Piinassa, jotka siis jälleen erottuvat omaksi kokonaisuudekseen.

Tekstilajillakin on osuutta siihen, millaisia muotoja Agricola on käyttänyt. Eniten *juo*, *tuo*-tyyppiä on Rukouskirjassa, mutta lähes kaikki tapaukset sisältyvät kirjan knittelimitäisiin esipuhuruihin. Runomitan vaatimukset ovat voineet valintaan vaikuttaa, mutta eivät läheskään aina. Kiuru korostaa, että Agricolan omaan kielenkäyttöön on sisällynyt kaksi erilaista rekisteriä: *-pi*-pääte kuului juhlavampaan hengelliseen tyyliin, jota tuli suosia virallisuonteisissa yhteyksissä, kun taas vapaammassa tyyliässä sopi käyttää puhekielisempää

juo-varianttia. Kiuru on oman tutkimuksensa perusteella saattanut antaa varauksettoman tuen Osmo Nikkilän esittämälle käsitykselle *-pi*-päätteisten muotojen yleisyydestä 1500-luvun turkulaismurteessa.

Sellaisia verbejä, joissa *-pi*-päätte on harvinainen, ovat puolestaan modaali-verbis (*täytyä, pitää, tulla, taitaa, mah-
taa, tahtoa*). Esim. *pitää* ja *tulla* ovat miltei aina ilman *-pi*-päätettä, jos niitä on käytetty modaalisesti; sen sijaan eimodaalisina ne paljon useammin ovat tyyppiä *pitäpi, tulepi*. Artikkelin otsikko »Agricola *tulepi*, ios henen *tule*» korostaa havainnollisesti juuri tätä näkökohtaa. Kiuru perustelee päätelmänsä tarkoilla tilastoilla, mutta hän pohtii myös syitä siihen, miksi modaaliverbit ovat muita nopeammin kadottaneet *-pi*-päätteensä. Osa modaaliverbeistä on yksipersonaisia, joten niiden muotoa ei ole tarpeen korostaa *-pi*-päätteellä. Kirjoittaja pitää mahdollisena myös ruotsin kielen modaaliverbien vaikutusta: ruotsisakin modaaliverbeillä on vähemmän taivutusmuotoja kuin muilla.

Artikkelissa on käsitelty erikseen myös indikatiivin preesensin diftongityyppiä (esim. *tuleu, pitey*), mutta siitä ei enää ole ollut kovinkaan paljon irti otettavissa. Tapaukset ovat olleet jotakuinkin tiedossa jo vanhastaan, sillä Agricolan kielessä niitä on hyvin vähän, Kiurun laskelmien mukaan 19. On siis aivan luonnollista, että päähuomio on tässä artikkelissa kiinnitetty siihen, käyttääkö Agricola *-pi*-päätettä vai ei. Havainnot Agricolan kielen *tuo* ~ *tuopi*, *tule* ~ *tulepi* -tyyppien distribuutiosta ovat merkittävä lisä tähänastiseen tutkimukseen. Kuva suomen kirjakielen varhaisvaiheista on jälleen täsmentynyt. Hieman arvoituksellisesti Kiuru päättää artikkelinsa Aarni Penttilän tunnettua lausumaa siteeraten: »Agricola ei ole suomen kirjakielen perustaja, vaan sen ensimmäinen, erittäin mainittava ja vieläpä tietoinen reformaattori.»

Vesa Koivisto tarkastelee Agricolan kielen *-ise*-johtimisia deskriptiiviverbejä

(esim. *havisee, hymisee*). Aineisto on hyvin rajallinen, sillä tämän verbityypin sanoja on Agricolan kielessä Koiviston havaintojen mukaan vain 24. Koivisto pyrkii selvittämään näiden verbien merkityksen muutoksia. Hänen hypoteesinsa on seuraava: jos Agricolan käyttämä *-ise*-verbi ei ole kelvannut (Raamatun) nyky-suomennokseen, vaan se on korvattu jollain toisella deskriptiivi-ilmauksella, niin silloin Agricolan tekstiin sisältyvä *-ise*-verbi »ei nykysuomen puhujalle enää merkitse samaa kuin Agricolan aikalaiselle».

Hypoteesinsa avulla Koivisto on voinut osoittaa, että useimmat Agricolan 24 *-ise*-verbistä ovat kirjasuomen historian aikana merkitykseltään muuttuneet. Selvästi erottuvana tendenssinä on ollut merkityksen heikkeneminen: esim. *havista, hymistä* tai *kitistä* viittaavat Agricolan tekstissä huomattavasti voimakkaampaan ääneen kuin nykysuomessa. Koiviston päätelmät ovat johdonmukaisia, ja lopputulos sellaisenaan hyvin luonteva. Toisaalta voidaan ainakin jossain määrin epäillä Koiviston perushypoteeseja liiallisesta suoraviivaisuudesta. Tarkastelun kohteena on pieni deskriptiivisanojen ryhmä. Vaikeutena on myös se, että useimmat näistä sanoista ovat pienitaajuisia: *hymisee, kapisee, varisee, kähisee* tai *kimisee* esiintyvät vain kerran tai kaksi; *havista* ja *jyristä* -verbejä edustaa vain nominijohdos (*havina, jyrinä*); *kalista* ja *rämistä* esiintyvät vain muodossa *kalajaa, rämäjää*, mikä puolestaan antaa niille vähän erilaisen kajauksen kuin *-ise*-johdin.

Koiviston hypoteesi perustuu siihen, että Agricola on joka kerta löytänyt täsmällisen vastineen pohjatekstin sanalle ja toisaalta käyttänyt myös deskriptiivisanoja täsmälleen siinä merkityksessä, jossa ne tuona aikana esiintyivät. Kun kyse on nimenomaan merkitykseltään väljänlaisesta sanaryhmästä, saattaisivat pienet horjahduksetkin joskus olla mahdollisia, jopa Agricolalle. Ehkäpä esim. ilmaus *virren jyrinä* ei ole 1500-luvulla-kaan ollut paras käänösratkaisu. (Tä-

Kirjallisuutta

hän tapaukseen Koivisto kyllä itsekin suhtautuu kriittisesti.)

Artikkelinsa lopussa Koivisto vielä pohtii yleisesti deskriptiivisanojen olemusta ja tutkimuksen problematiikkaa. Hän toteaa niitä koskevan tutkimuksen niukkuuden ja tulosten vähäisyyden. Toisaalta erilaisia opinnäytetöitä deskriptiivisanastosta on tehty paljonkin ja tehdään edelleen, mutta niiden antia Koivisto ei tunnu pitävän kovin merkittävänä. Aihe kyllä kiehtoo, mutta asemansa vakiinnuttaneet tutkijat eivät jostain syystä ole halunneet omaa lusikkaansa tähän soppaan pistää. Koivisto päätyy arvelemaan, että nykytutkijoilla olisi jo hyvät mahdollisuudet selvittää entistä perusteellisemmin myös deskriptiivisanaston olemusta.

Matti Punttila on laatinut tiiviin artikkelin karjalan kielen absoluuttisen superlatiivin ilmaisumahdollisuuksista. Karjalassahan on johtimellinen superlatiivi kuten suomessakin, mutta sitä ei Punttilan mukaan käytetä absoluuttisesti, siis verrattavan ominaisuuden hyvin suurta määrää ilmaisemaan (vrt. esim. suomen *mitä kaunein, mitä suurin*). Joskus voi absoluuttisesti käytetty komparatiivi olla karjalan superlatiivin funktiossa, mutta useimmiten absoluuttista superlatiivista ilmaistaan muilla tavoilla. Kysymykseen tulevia keinoja ovat esim. lausepaino ja emfaattinen venytys, reduplikaatio, etuliitteiden ja varsinkin intensiteettiadverbien käyttö. Intensiteettiadverbien joukossa on runsaahkosti venäläisiä lainoja, ilmeisesti osin murteista, osin taas kirjakielen välityksellä saatuja.

Punttila on selvittänyt huolellisesti karjalan kielen erilaiset absoluuttisen superlatiivin ilmaisukeinot. Hänen tutkimukseensa liittyy laajahko kirjallisuusluettelo, mutta artikkeli on ahdettu niin tiiviiseen muotoon, ettei lähdeaineiston referointiin ole juuri jäänyt tilaa. Lukuisat viitteet antavat kuitenkin aiheesta kiinnostuneelle mahdollisuuden lisätietojen hankintaan. Työtä voisi jatkaa pohdimalla esim. sitä, millä tavoin näitä erilaisia keinoja käytetään, minkä verran

niiden tehtävät ovat eriytyneet ja missä määrin ne voivat toisiaan korvata. Yksi kysymys on tietysti myös se, onko venäjä mahdollisesti muutenkin kuin intensiteettiadverbien välityksellä vaikuttanut karjalan absoluuttisen superlatiivin kehitykseen.

Klaus Laalo on erikoistunut sananmuotohomonymiaan, aiheeseen, jota näihin saakka on yllättävän vähän tutkittu, vaikka se suomen kielessä on hyvin moni-ilmeinen ja samalla myös yleinen piirre. Laalo on artikkelissaan pyrkinyt määrittämään ne tapausryhmät, joissa sananmuotohomonymiaa esiintyy. Pääryhmiä on viisi, jotka kuitenkin saattavat sisältää vielä lukuisia alajakoja. Laalon muuten johdonmukaista ryhmitelyä häiritsee jonkin verran se, että astevaihtelu on osallisena monissa tapauksissa, joskus taas homonymia on syntynyt pelkästään astevaihtelun vaikutuksesta.

Supistumaverbien ja nominien yhteenlankeamisista Laalo esittää kiintoisia ja hyödyllisiä frekvenssitietoja. Taulukoista näkee, että esim. muoto *pohjaa*, joka voisi olla joko substantiivi tai verbi, on tekstissä mitä todennäköisimmin substantiivi, kun taas esim. *vastaa* on nominina äärimmäisen harvinainen, *lisäsi* tai *halusi* esiintyvät useimmiten verbinä jne. Syntyperäisille suomen puhujille konteksti yleensä paljastaa oikean tulkinnan, mutta suomen kieltä opetteleva ulkomaalainen saattaakin tarvita juuri tuota homonymiatapausta kontekstin tulkintaan, ja silloin väärinkäsityksiä voi syntyä. (Vrt. ruotsin *målsägande*, jonka lainsuomentaja hahmotti asuun *målsägande* ja suomennokseksi tuli *syynsanoja* pro *asianomistaja*.) -- Laalon homonymiatutkimuksista on varmaan hyötyä myös atk-pohjaisessa lingvistiksessä analyysissa, mutta monenlaista huvia hänen luettelonsa ja esimerkinsä tarjoavat kenelle tahansa kielestä kiinnostuneelle asianharrastajalle.

Suomen kielen tutkimustakin alkaa olla jo niin pitkältä ajalta ja niin paljon, ettei sitä kaikkea enää voi parhaalla

tahdollaankaan pitää mielessään. Siksi on hyvä, että laaditaan arvioita ja synteesejä erilaisista aihekokonaisuuksista. Pirkko Nuolijärvi on tällaiseen työhön tarttunut. Hänen aiheenaan ovat kielenulkoiset taustamuuttajat 1800-luvun ja 1900-luvun alun murretutkimuksissa.

Nuolijärven valitsemana ajanjaksona murteentutkijoiden ensisijaisena tavoitteena oli »puhdas murre», sellainen kielimuoto, jota mitkään ulkopuoliset tahot eivät vielä olleet päässeet turmelemaan. Nuolijärven selkeästä esityksestä käy hyvin ilmi, että kerääjät jo varhain olivat selvillä mm. metodisista ongelmista eivätkä he suinkaan yksituumaisesti puoltaneet käytössä ollutta kyselymenetelmää. Myös ulkoapäin tuleviin vaikutteisiin osattiin jo viime vuosisadan puolella kiinnittää huomiota. Ilmeisesti kerääjiä oli tähän valmistettukin. Näin saattaisi uumoilla esimerkiksi siitä, että keruukertomukset ovat monesti yllättävän samantyyppisiä: niissä valitellaan puhtaan murteen katoamista ja syyksi ilmoitetaan lähinnä koulut, uudenaikaiset riennot ja kohentuneet liikenneyhteydet. Näin 2000-luvun kynnyksellä sadan vuoden takaiset huolet saattavat tuntua paitsi liioitelluilta myös hivenen huvittavilta.

Sosiaalisten erojen tarkkailu ei kerääjiä sanottavasti ole kiinnostanut. Joissain tapauksissa kielioppaan sosiaalinen tausta silti tulee ilmi. Esim. silloin kun haastatteluja on tehty kunnalliskodeissa tai vankiloissa, voinee päätellä, etteivät puhujat ainakaan ns. parempiosaisia ole olleet. Yllätys ei ole sekään, että kielimestareiksi valittiin pääasiallisesti miehiä. Tähän valintaan ohjasivat jo ne aihepiirit, joista sanastoa oli määrä kerätä. Nuolijärvi huomauttaakin, että »naisien kielenkäyttöä ei aina pidetty edes tutkimisen arvoisena». Ei varmaan. Mutta asian voisi kääntää positiiviseksi ja todeta, että kaikesta huolimatta jopa neljäsosa kielimestareista on ollut naisia. Ja ilmeisesti monessa tapauksessa laatu on korvannut määrän: päästäkseen kielimestariksi naisen on pitänyt olla

miehiä parempi! Nuolijärven katsaus antaa hyvän kuvan vuosisadan vaihteen murteenkeruun ja tutkimuksen problematiikasta. Vastaavanlaiset esitykset olisivat tervetulleita muistakin aihekokonaisuuksista.

Kieli on Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisusarja, jonka tarkoituksena on välittää tietoa laitoksen piirissä tehtävästä tutkimuksesta. Sellaisena se puolustaa hyvin paikkaansa. Laitossarjoissa tutkimukset kyetään julkaisemaan nopeasti ja mahdollisimman tuoreina; sen sijaan pääsyä esim. johonkin kansainväliseen sarjaan saattaa joutua kauankin odottamaan. Mutta laitossarjojen toimitustyössä on vielä parantamisen varaa. Myös *Kieli 3* antaisi vakuuttavamman kuvan itsestään, jos esim. kirjainlaji olisi kaikissa artikkeleissa sama, jos marginaalit eivät vaihtelisi, jos sisennykset olisivat samanlaisia, jos taulukot olisi laadittu havainnollisemmiksi, jos yksi taulukko ei kokonaan puuttuisi jne. Paljon työtä vaatineet artikkelit olisivat kyllä ansainneet huolellisen toimituksen.

ILKKA SAVIJÄRVI

Suomen kielen elämää ja käyttöä

OSMO IKOLA *Kielen elämää ja käyttöä*. Porvoo 1990. 204 s.

»Voiko nainen olla mies?» »Kuka olikaan Tapio Marko?» »Keho vai ruumis?» »Mitä vanhat sanat kertovat?» Tässä joukko kysymysmuotoisia otsikoita professori Osmo Ikolan viime vuonna ilmestyneestä kirjasta *Kielen elämää ja käyttöä*. Kirja jakautuu kahteen osastoon: ensimmäinen osasto on laajempi, 110-sivuinen, ja se sisältää yhteensä 36